

Муравська Ольга Вікторівна
доктор мистецтвознавства,
в. о. професора кафедри теоретичної
та прикладної культурології
Одеської національної музичної
академії імені А. В. Нежданової
ORCID 0000-0002-0281-7503
olga@noc.od.ua

СХІДНОХРИСТІЯНСЬКІ (ВІЗАНТІЙСЬКІ) СТИМУЛИ ПРОТОРЕНЕСАНСНИХ ПОЗИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ Й МУЗИКИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ

Мета роботи – висвітлення феномену впливу східнохристиянської традиції на всеєвропейський культурний ареал епохи Середньовіччя та Відродження, що детермінує взаємообумовленість світових культур, зокрема й музичних, де художньо-творче Преображення є символом і образом світу. **Методологія** роботи має комплексний характер і будується на поєднанні засад культурологічного, історико-типологічного, герменевтичного та музично-естетичного типу досліджень. **Наукова новизна** роботи визначена тим, що в ній уперше систематизовано дані наукової літератури щодо східнохристиянського (візантійського) культуротворчого чинника в становленні європейських «середньовічних ренесансів», а також художньо-музичного ареалу Відродження. **Висновки.** Простежено етапи історії середньовічних позавізантійських відроджень (Остготське, Каролінгське, Оттонівське, відродження XII ст.), що дозволяє виявити значущу роль у них східнохристиянської складової, представлені або через ранньохристиянські європейські традиції й духовно-аскетичний досвід Ірландії, Галлії, Британії або безпосередньо через Візантію. Вплив останньої позначений культом вченості; освоєнням не тільки латини, а й грецької мови, що асоціювалася з високою богослужбовою практикою; активною перекладацькою діяльністю, яка запровадила в богословський ужиток західного християнства праці східнохристиянської патристики. Суттєвою є роль академій, які об'єднували інтелектуальну високоосвічену, енциклопедично ерудовану європейську еліту, що групувалася навколо монарха і його християнської імперії. Показовим є інтерес до античної спадщини, але за умови домінування християнського космосу й адаптації в ньому ідей неоплатонізму, які, в свою чергу, пізніше визначають духовно-філософську й художню специфіку італійського Відродження XIV-XVI ст., генезу якого також формувала греко-візантійська еліта.

Ключові слова: Візантія; візантійська культура; середньовічні відродження; Ренесанс; східнохристиянська культура.

Муравская Ольга Викторовна, доктор искусствоведения, и. о. профессора кафедры теоретической и прикладной культурологии Одесской национальной музыкальной академии имени А. В. Неждановой

Восточнохристианские (византийские) стимулы проторенессансных традиций европейской культуры и музыки Средневековья и Возрождения

Цель работы – освещение феномена влияния восточнохристианской традиции на всеевропейский культурный ареал эпохи Средневековья и Возрождения, детерминирующего взаимообусловленность мировых культур, в том числе и музыкальных, в рамках которых художественно-творческое Преображение является символом и образом мира. **Методология** работы носит комплексный характер и строится на единении средств культурологического, историко-типологического, герменевтического и музыкально-эстетического типа исследования. **Научная новизна** работы определена тем, что в ней впервые систематизированы данные научной литературы относительно восточнохристианского (византийского) культуротворческого фактора в становлении европейских «средневековых ренессансов», а также художественно-музыкального ареала Возрождения. **Выводы.** Прослежены этапы истории средневековых невивзантійських відроджень (Остготское, Каролінгське, Оттоновське, відродження XII в.), позволяющих выявить значительную роль в них восточнохристиянської складової, представленной или через раннехристиянские европейские традиции и духовно-аскетический опыт Ирландии, Галлии, Британии, или непосредственно через Византию. Влияние последней отмечено культом учености, освоением не только латинского языка, но и греческого, ассоциировавшегося с высокой богослужбной практикой, активной переводческой деятельностью, благодаря которой в богословский обиход западного христианства были введены труды восточнохристиянської патристики. Существенной является роль академий, которые объединяли интеллектуальную, высокообразованную, энциклопедически эрудированную европейскую элиту, группировавшуюся вокруг монарха и его христианской империи. Показателен интерес к античному наследию, но при доминирующей роли христианского космоса и адаптации в нем идей неоплатонизма, которые в свою очередь позднее определяют духовно-философскую и художественную специфику итальянского Возрождения XIV-XVI ст., генезис которого также формировала греко-византийская элита.

Ключевые слова: Византия; византийская культура; средневековые возрождения; Ренессанс; восточнохристианская культура.

Muravskaya Olga, doctor of art history, Professor of the Department of Theoretical and Applied Cultural Studies of the Odesa National Academy of Music named after A.N. Nezhdanova

East Christian (Byzantine) incentives of the proto-Renaissance traditions of European culture and music of the Middle Ages and the Renaissance

The purpose of the article is to highlight the phenomenon of the influence of the Eastern Christian tradition on the pan-European cultural area of the Middle Ages and Renaissance, which determines the interdependence of world cultures, including music, in which artistic and creative transformation is a symbol and image of the world. **The methodology** of the work is complex and is built on the unity of means of the cultural, historical-typological, hermeneutical and musical-aesthetic type of research. **The scientific novelty** of the work is determined by the fact that it first systematized the data of scientific literature regarding the Eastern Christian (Byzantine) culture-making factor in the formation of European "medieval Renaissance", as well as the artistic and musical Renaissance area. **Conclusions.** The history of medieval non-Byzantine revivals (Ostrogothic, Carolingian, Otton, 12th-century revival) is traced, revealing the significant role of the Eastern Christian component represented by or through the early Christian European traditions and the spiritual and ascetic experience of Ireland, Gaul, Britain, or directly through Byzantium. The influence of the latter is noted by the cult of scholarship, the development of not only Latin but also Greek, associated with the high liturgical practice, active translation activities, thanks to which works of Eastern Christian patriotism were introduced into the theological everyday life of Western Christianity. The role of the Academies, which united the intellectual, highly educated, encyclopedic erudite European elite grouped around the monarch and his Christian empire, is essential. Interesting is the interest in ancient heritage, but with the dominant role of the Christian cosmos and the

adaptation in it of the ideas of Neo-Platonism, which in turn will later determine the spiritual-philosophical and artistic specifics of the Italian Renaissance of the XIV-XVI centuries, the genesis of which was also formed by the Greek-Byzantine elite.

Key words: Byzantium; Byzantine culture; medieval revival; Renaissance; East Christian culture.

Актуальність теми дослідження. Питання духовної інтеграції людства завжди так чи інакше було пов'язане з релігією, яка, за О. Шпенглером, становить основи культури як «продукту людського духу». Актуальна для християнської духовно-культурної традиції минулих епох ідея протиставлення «Схід – Захід» на сучасному етапі отримала нове тлумачення. В одній зі своїх промов папа Іоанн Павло II, перефразовуючи слова В. Іванова, назвав обидві християнські традиції «двома легенями Європи». Подібне розуміння позначеної дихотомії обумовлює пошуки їхнього спільного коріння, дослідження ґенези, що сягає, зокрема, культурної спадщини Візантії та її історичних спадкоємців. Сказане є визначальним і для процесів становлення культури європейського Середньовіччя та Відродження, в межах яких Візантія й створене в ній багатство освітніх, творчо-будівельних, віросповідних інтенцій стали стимулом до історичного поступу європейської культури. Позначені процеси взаємодії та взаємовпливу культур, базовим механізмом яких виступає соціокультурна комунікація, що забезпечує регулювання культурної сфери людства, трансляцію духовно-художнього досвіду, є актуальними і для сьогодення.

Аналіз досліджень і публікацій. Осягнення західнохристиянських культур і цивілізацій в протистоянні і, водночас, в усвідомленні їхньої генетичної спорідненості зі Сходом стало парадигмою наукових культурно-історичних досліджень І. Тена, включно з подальшими розробками М. де Унамуну, О. Шпенглера, М. Гумільова, М. Конрада [7], А. Меца [16], О. Лосева [10]. У дослідженні проблематики взаємодії східнохристиянської культури й західної культурно-історичної традиції Середньовіччя істотне місце посідають роботи, в яких розглядаються питання специфік так званих «середньовічних ренесансів» [1; 3; 14], наукові розвідки, орієнтовані на вивчення особливостей феномену гуманізму в його візантійській та італійській іпостасях, а також історії їхньої взаємодії та взаємовпливу [12; 11; 9; 15]. Разом з тим на сьогоднішній момент можна констатувати відсутність узагальнювальних історико-мистецтвознавчих досліджень з указаної проблематики, що повною мірою враховують греко-візантійську (і не тільки) східнохристиянську складову в становленні європейської культури Середньовіччя та наступних епох.

Мета роботи – висвітлення феномену впливу східнохристиянської традиції на всеєвропейський культурний ареал епохи Середньовіччя та Відродження, що детермінує взаємообумовленість світових культур, зокрема й музичних, де художньо-творче Преображення є символом і образом світу. Методологія роботи має комплексний характер і будується на поєднанні засад культурологічного, історико-типологічного, герменевтичного та музично-естетичного типу досліджень. Наукова новизна роботи визначена тим, що в ній вперше систематизовано дані наукової літератури щодо східнохристиянського (візантійського) культуротворчого чинника в становленні європейських «середньовічних ренесансів», а також художньо-музичного ареалу Відродження.

Виклад основного матеріалу. Іоанн Мейєндорф якось зауважив, що «Візантія відкрила щось фундаментально справжнє про людську природу та її ставлення до Бога <...> Впевненість у Боже-ственому вимірі людської особистості зумовила неможливість розглядати її як виключно мирську істоту, представляти її в мистецтві як грішну та ту, що постійно спотворює божественний вигляд. Візантійські богослови сміливо стверджували, що "...за своєю природою людина ближче до Бога, ніж ангели", а візантійське мистецтво постійно закликає людину не так до покаяння, як до досконалості й святості» [6, 198]. Зауважимо, що означена характеристика виявляє не тільки сутність, власне, візантійського мистецтва і його духовних якостей, а й очевидний факт передування нею ренесансної картини світу. Останнє стало предметом активного дослідження в візантознавстві лише в ХХ ст., виявляючи тим самим східнохристиянську ґенезу культури і музичного мистецтва Європи як Середньовіччя, так і Відродження, що і є предметом цієї статті.

У розгляді проблематики взаємодії східнохристиянської культури й західної культурно-історичної традиції Середньовіччя істотне місце посідає питання про специфіку так званих «середньовічних ренесансів», під якими зазвичай маються на увазі Остготське (V – VI ст.), Каролінгське (VIII – початок IX ст.) і Оттонівське відродження (X ст.), а також їхні візантійські аналоги – Македонський, Палеологовський ренесанс IX–XII і XIII–XV ст., відмічені явними *відродженнями* на основі християнської культури тих чи інших аспектів язичницько-античної цивілізації. Оскільки ці феномени є досить яскравими явищами культури Середньовіччя, вони виявляються вписаними не тільки в культурно-історичний контекст позначеної епохи, але й безпосередньо пов'язаними з, власне, ренесансною культурою Європи XIV–XVI ст., відкриваючи в такий спосіб складність, неоднозначність і «багатшаровість» останньої, «знімаючи» почасти з неї ореол як виключно західноєвропейського культурного явища. За влучним спостереженням А. Ф. Лосева, «Ренесанс, виявляється, був рішуче всюди, в різні епохи, з різним вмістом, хоча далеко не завжди перевершував своєю культурою культури середньовіччя та італійського Відродження» [10, 16].

Подібний досить широкий підхід в розумінні феномену «відродження» багато в чому обумовлений етимологією його латинського аналога «Renovatio». Це слово безпосередньо походить від ла-

тинського «re-novo, avi, atum, are (відновлювати, відновлювати, воскрешати). Звідси італ. Rinascita, Rinascimento і фр. Renaissance. Renovatio в застосуванні до людини окремо або до суспільства в цілому, що означало повернення в стан «до гріхопадіння», в Едем.

Отже, очевидним є широкий історичний і духовний контекст цього поняття, що несе в собі, перш за все, яскраво виражений християнський підтекст, який враховує не тільки духовні пошуки Заходу, але й християнського Сходу (Візантії). Таким чином, мається на увазі очевидна потреба представників цієї епохи в поверненні до першовитоків, до початкового стану гармонії Божественного і людського, точніше – це й пам'ять про єдині витoki християнства, ґене́за яких все ж сходять до східнохристиянської візантійської традиції навіть з урахуванням її історичних і духовних трансформацій.

В умовах культурно-історичної та духовно-релігійної специфіки XIV–XV ст. це не тільки тверде «стояння» на позиціях ортодоксально-православного християнства (паламіти, ісихасти), але й пошуки шляхів єднання східної (візантійської) і західної християнської традиції під знаком «Унії», а також апелювання до «єдиного знання», що об'єднує релігію й природознавство на базі енциклопедично всеохопного інтелектуалізму, показового як для візантійського гуманізму, так і багато в чому похідної від нього італійської ренесансної традиції.

Акцентуючи увагу на ідеї відродження античних традицій у певні періоди історії Середньовіччя, М. Л. Андреев формулює базові позиції духовного й культурно-історичного тлумачення феномену «середньовічних відроджень», зосереджених, по-перше, на певному «обмеженні словесністю» [1, с.92], що відрізняє їх від, власне, італійського Ренесансу наступних століть, які тяжіли до універсалізму художнього вираження. Однак, на наш погляд, подібне «обмеження» має досить умовний характер, оскільки словесність у цьому разі об'єднувала широкий корпус робіт не тільки античних авторів, а й християнські богословські праці, що підтверджує чільну роль «Слова» в середньовічній культурі і його об'єднавчу роль стосовно інших, не менш значущих для Середньовіччя, форм духовно-мистецького вираження.

По-друге, як вважає М. Л. Андреев, «Відродження Середньовічне не усвідомлюється її творцями в цій іпостасі (знову ж на відміну від Відродження в Італії): вони вважали за краще говорити про «оновлення» <...> Культурна діяльність, що розуміється як «оновлення» і навіть не співвіднесена безпосередньо з релігією, передбачає в середньовічному контексті вихід на перший план саме релігійного сенсу: «новизна» – це, насамперед, новизна християнства, новизна «нової людини» апостола Павла» [1, 92]. У подібному уявленні очевидна орієнтація на ідеї Господнього Домобудівництва, орієнтованого на вирішення завдань вибудовування духовного життя людини, що обумовлює таке очевидне в означену епоху тяжіння саме до східного християнства або через ірландсько-кельтську традицію (Каролінгський ренесанс), або через традиції Галльської церкви, або через духовно-політичні контакти Заходу з Візантією (Оттонівський ренесанс), а також через активну перекладацьку діяльність у справі поширення в Європі класики східнохристиянської патристики.

Сказане простежується у феномені Каролінгського відродження, мистецтво якого, «...продовжуючи традицію епох меровінгської Франції і лангобардської в Італії, ґрунтується на візантійських зразках» [5, 26]. Названий період середньовічної культури позначений в історії як час інтелектуального й культурного відродження в Західній Європі кінця VIII – середини IX ст., сполученого з епохами правління Карла Великого, Людовіка Благочестивого й Карла Лисого з династії Каролінгів. Цьому періоду властивий розквіт в галузі літератури, теології, образотворчого мистецтва, значна активізація у сфері освітніх процесів, що виявлялася у відкритті шкіл, збиранні рукописних бібліотек (Тур, Корбі, Реймс, Фульда, Райхенау та ін.). Очевидна масштабність державно-освітньої діяльності цієї епохи найбільш показова для часу правління Карла Великого, націленого на ідею «трансляції імперії» й зведення в межах Франкської імперії «Граду Божого» на землі.

За влучним спостереженням М. Л. Гаспарова, «... "дух" латинської культури Каролінгської епохи залишався релігійним, церковним у всіх своїх підставах, зразком та ідеалом для неї служили не республіки квітучої античності, а християнська імперія Костянтина» [3, 3], висхідна до перших століть християнства й раннього етапу існування «Неподіленої Церкви».

Орієнтація на подібний стародавній зразок для наслідування доповнювалася також істотною роллю в цьому «відродженні» вихідців з Ірландії. Додамо також, що ірландці-християни принесли зі своєї батьківщини традиції ранньосередньовічного розуміння християнського догматизму (Кельтська церква), що певною мірою співвідноситься і з позиціями Галльської церкви, поєднаними з традиціями «давньозахідного православ'я». Саме з ними було пов'язане поширення в Європі й особливого роду тяжіння до духовної вченості, осягнення християнської Істини, котра формувалася, з одного боку, в суворому аскетично-чернечому середовищі, з іншого – в багатовіковому місіонерсько-просвітницькому досвіді представників Кельтської церкви.

Повертаючись до характеристики епохи Каролінгського відродження та її репрезентантів, відзначимо властивий їм творчо-особистісний універсалізм, що з усією очевидністю проявився і в образі Іоанна Скота Еріугени, і в діяльності членів Академії Карла Великого. М. Л. Гаспаров зазначає: «Це була нібито відразу академія наук, міністерство освіти і дружній гурток: тут обговорювалися серйозні богословські питання, читалися лекції, тлумачилися автори й влаштовувалися бенкети, де застільники

складали вишукані компліментарні вірші й розважалися вирішенням хитромудрих питань і загадок. Членами її були сам Карл зі своїм численним сімейством, найвизначніші духовні й світські сановники, вчителі та кращі учні придворної школи. Кожен член Академії приймав античний або біблійний псевдонім (це було напівзабутою традицією галльських і британських вчених товариств)» [3, 6].

Водночас, необхідно відзначити, що ця академічна традиція, що стала одним із символів інтелектуалізму Каролінгського ренесансу, генетично сходиться не тільки до античності, але й до культури Візантії, для якої, починаючи ще з раннього періоду її історії, досить показова діяльність різноманітних інтелектуально-художніх спільнот, відомих ще в V ст. «Об'єднані спільністю наукових та ідеологічних устремлінь, вони [візантійські інтелектуали] утворювали напівзамкнуте, порівняно нечисленне, відірване від народу співтовариство вчених, своєрідну "вчену республіку", яка живе за своїми особливими законами, що дуже нагадують форми інтелектуального спілкування, характерні для італійського гуманістичного середовища епохи Ренесансу» [13, 211].

Показово, що зазначені вище традиції академічних спільнот, які склалися за принципом «сімейних» відносин (в їх високому розумінні), генетично висхідні до ранньохристиянської (фактично православної) й візантійської традиції, стануть пізніше також і надбанням культури Ренесансу XIV–XVI ст. Відомо, що знаменита «Платонівська академія» у Флоренції (XV ст.), очолювана М. Фічіно, іменувалася також і «Платонічною родиною» [10, 317]. Крім цього, відомий факт, що одним зі стимулів організації подібної академії за безпосередньої участі Козімо Медічі стало його плідне спілкування з візантійським філософом-платоніком Георгієм Гемістом Пліфоном. Не забуваємо також про те, що аналогічного роду співдружність, іменована Флорентійською камератою, вже на початку XVII ст. стане місцем народження оперного жанру, котрий відродив не лише давньогрецьку трагедію, а й, згідно зі спостереженнями Г. Кречмара, традиції «літургічної драми» [8, 29], витоки якої знову ж таки сходять до візантійської культурно-історичної традиції.

Феномен Каролінгського відродження невіддільний від фігур і творчих особистостей Туотіло і Ноткер Заїки, що представляють музично-історичну традицію даної епохи. Обидва були насельниками Сен-Галленського монастиря, зарахованими після смерті до лику святих. Концентрація на духовній діяльності, разом з тим, не завадила їм проявити себе в найрізноманітніших сферах. Так Туотіло був відомий своїм сучасникам як поет, художник-мініатюрист, механік, скульптор, оратор, знавець грецької та латинської мов, а також і як музикант. Остання іпостась очевидно проявилася не тільки в його майстерній грі на арфі, але й у створенні численних тропів, генетично висхідних до жанру тропаря. Останній, як своєрідний «позабіблійний коментар», власне, біблійних духовних першоджерел, посів одне з визначальних місць в середньовічній культурі, позначивши за своїм термінологічним визначенням і сутністю власне греко-візантійську ґенезу; був однаково значущий і для Сходу, і для Заходу, незважаючи на певну історичну дистанцію між ними в освоєнні даного принципу.

Повертаючись до теми про середньовічні ренесанси й ролі в них східнохристиянського фактора, виділяємо також період, іменований як Оттонівське відродження. Воно безпосередньо пов'язане з підйомом культурного життя в Німеччині X ст. в період правління імператорів Саксонської династії – Оттонів. Найбільш показовим в цьому плані виступає епоха Оттона II, одруженого з візантійською принцесою Феофано, що й зумовлює посилення впливу на цей регіон і його культуру грецької (візантійської) православної традиції. Характеризуючи специфіку культури вказаного періоду, більшість авторів акцентують увагу на значній ролі Південної Німеччини – Швабії та Баварії, які перебували в Оттонівській імперії на особливому положенні й «... зберігали вірність старим каролінгським монастирським традиціям <...> Райхенау, Санкт-Галлена» [3, 10]. Згадувані М. Л. Гаспаровим монастирі протягом багатьох століть, незважаючи на західнохристиянську конфесійну орієнтацію, фактично виступали також і хранителями духовних цінностей «Неподіленої Церкви» й були відомі своїми всебічними контактами з Візантією.

Двір Оттона «повністю копіював ритуали візантійського двору. Одяг німецького імператора створювався в повній відповідності з одягом візантійського імператора. Корона імператорів Священної Римської імперії являла собою комбінацію двох візантійських парадних головних уборів – діадем, що покладається на східних імператорів біля вівтаря патріархами Константинополя, й корони, що вперше була покладеною Костянтином I Великим на голову його сина Костянтина II» [2, 153-154]. У цьому плані вельми закономірним є інтерес як каролінгів, так і германців до текстово-сислової і музичної складової «Laudes Regiae» – «Королівських хвалень», ґенеза яких сходиться до візантійської імперської традиції. Сказане підтверджує той факт, що «...в X ст., незважаючи на протиріччя у відносинах, негативні стереотипи сприйняття, Візантія й Захід потребували одне одного й відчували єдність» [2, 154].

Ще однією епохою, яка в свідомості більшості істориків Середньовіччя асоціюється з відродженням-ренесансом, вважається XII століття, що зазвичай визначається як наступний після Каролінгського Відродження значний зліт культурної й творчої самосвідомості західної цивілізації. Наведений вище огляд історії середньовічних позавізантійських відроджень дозволяє не тільки виявити їхню специфіку, а й значиму роль в них східнохристиянської складової, представленої або через ранньохристиянські європейські традиції й духовно-аскетичний досвід Ірландії, Галлії, Британії, або безпосередньо через Візантію. Очевидним є:

- культ ученості, прагнення до підвищення освітнього рівня (школи, університети); освоєння не тільки латини, а й грецької мови, що асоціювалася, перш за все, з високою богослужбовою практикою й нерідко впроваджувалася в західну месу; активна перекладацька діяльність, яка запровадила в богословський ужиток західного християнства праці східнохристиянської патристики, що істотно вплинули на його духовно-філософську картину світу і культуру;

- значуща роль так званих академій, які об'єднували (нерідко на засадах патріархально-сімейної лексики) інтелектуальну, високоосвічену, енциклопедично ерудовану (для свого часу), універсальну за охопленням знань і діяльності еліту, що групувалася, як правило, навколо владного монарха і його християнської імперії; генезис цього явища пов'язаний з Візантією і її науково-духовним досвідом, що запліднював не тільки західне Середньовіччя, а й безпосередньо передбачив ренесансну культуру;

- інтерес до античної спадщини, але за умов безсумнівного домінування християнського космосу й адаптації в ньому ідей неоплатонізму, які в свою чергу пізніше визначають духовно-філософську специфіку італійського Відродження XIV–XVI ст.;

- орієнтація на творче засвоєння традицій візантійської богослужбово-співочої й ладової системи (тропіювання, традиції дисканту школи Нотр-Дам), що символізують різноманітність в межах непорушного Єдиного.

Феномен, власне, Ренесансу XIV–XVI ст., його творчих відкриттів у культурі Західної Європи є досить вивченим як у вітчизняному, так і в зарубіжному мистецтвознавстві. Водночас, у контексті проблематики цієї статті цікавим видається також розгляд східнохристиянської ґенези вказаного явища культури.

Гуманістична ренесансна програма, в якій людина є «співпрацівником Бога» (В. П. Лега), фактично народжувалася в тісному контакті й за безпосереднього сприяння, власне, візантійського гуманізму і східнохристиянської культурної спадщини. За образним висловом Брукера, «... за латинською мовою [в ренесансного гуманіста] постійно присутній шепіт грецької» [4]. Н.-Г. Бек був переконаний, що «... якщо Марсіліо Фічіно палив перед образом Платона вічний вогонь, то олію для нього поставляла Візантія» [11, 91]. У подібних метафоричних визначеннях фактично закладено узагальнення сутності впливу візантійського інтелектуалізму на становлення культури західноєвропейського Ренесансу.

Візантійський гуманізм і духовно-інтелектуальна еліта, що репрезентує його в XIV–XV ст., був представлений різними напрямками гуманістичної думки. Частина візантійських інтелектуалів або емігрувала з Візантії, або була народжена на території Європи, колись підконтрольній імперії ромеїв (Латинська Романія). Серед них виділяються постаті Варлаама Калабрійського, що істотно вплинув свого часу на особистість Франческо Петрарки; Леонтія Пілата, Димитрія Кідоніса, Георгія Геміста Пліфона (автора ідеї заснування Платонівської академії у Флоренції); Мануїла Хрісолора (викладав у Флорентійському університеті, виконував важливі дипломатичні місії в Англії, Франції, Іспанії, Італії); Димитрія Скарана, Віссаріона Нікейського та ін. Іншу частину візантійського інтелектуалізму позначеної епохи представляла її духовна еліта, безпосередньо сполучена з ідеями ісихазму і паламізму.

Розквіт інтелектуальної культури Візантії невіддільний від відповідних форм комунікації й спілкування, які склалися в межах імперії ромеїв з перших століть її існування. В цьому разі мова йде не тільки про духовно-монастирські спільноти, але, передусім, про феномен візантійського «театру» (як аналога «гуртка», що мав також інші визначення – «нарада», «рада», «музей», «сади муз»), що «... збирав освічену аудиторію для обговорення наукових питань, знайомства з новими літературними творами колег, обміну думками та відкритої дискусії, на яку поширювалися закони “наукової дружби”» [9, 140, 138].

Подібного роду інтелектуальні спільноти, що «змагаються за прекрасне» [9, 149], демонстрували інтерес і сприйнятливість до різних видів художньої діяльності й до театральних форм «подання» художнього матеріалу, що сприяло формуванню стійких моделей комунікації всередині візантійського соціуму. Як пише І. П. Медведєв, «... сама назва “театр” пояснювалася тим, що літературне дійство розумілося як театральне видовище <...> Нерідко воно проводилося, судячи з листів Димитрія Кідоніса, за участю співаків і музикантів, які супроводжували проголошення промов співом і музикою» [11, 18], що безпосередньо передбачило салонну культуру Європи Нового часу.

Можливо, в протистоянні інтелектуалізму й духовної традиції (паламізм та ісихазм), криється одна з причин драми Візантії, яка встигла все ж передати свою спадщину світу. «Навіть перебуваючи на порозі неминучої загибелі, Візантія дозволяла собі розкіш багатого духовного життя». «Візантійські емігранти, покидаючи батьківщину, несли з собою не тільки знання й грецькі рукописи, а й щось набагато важливіше – грецький дух, завдяки якому, навіть після падіння імперії, її культура продовжувала жити» [9, 414, 413].

Висновки. Таким чином, у статті простежено етапи історії середньовічних позавізантійських відроджень (Остготське, Каролінгське, Оттонівське, відродження XII ст.), що дозволяє виявити значущу роль в них східнохристиянської складової, представленої або через ранньохристиянські європейські традиції й духовно-аскетичний досвід Ірландії, Галлії, Британії, або безпосередньо через Візантію. Вплив останньої позначений культом ученості; освоєнням не тільки латини, а й грецької мови, що

асоціювалася з високою богослужбовою практикою; активною перекладацькою діяльністю, яка запровадила в богословський ужиток західного християнства праці східнохристиянської патристики. Суттєвою є роль академій, які об'єднували інтелектуальну високоосвічену, енциклопедично ерудовану європейську еліту, що групувалася навколо монарха і його християнської імперії. Показовим є інтерес до античної спадщини, але за умов домінування християнського космосу й адаптації в ньому ідей неоплатонізму, які, в свою чергу, пізніше визначають духовно-філософську й художню специфіку італійського Відродження XIV-XVI ст., генезу якого також формувала греко-візантійська еліта.

Література

1. Андреев М. Л. Возрождения Средневековые. Словарь средневековой культуры [под ред. А. Я. Гуревича]. М.: РОССПЭН, 2003. С. 91-96.
2. Васюк Г. В. Византия и Запад в X веке. Смена парадигм в историографии XIX – начала XXI вв. (К 60-летию профессора А. Н. Нечухрина): сб. научных трудов. Гродно: ГрГУ, 2012. С. 147-155.
3. Гаспаров М. Л. Каролингское Возрождение VIII–IX веков. Памятники средневековой латинской литературы. VIII–IX веков. Москва: Наука, 2006. С. 3-21.
4. Греческие ученые Возрождения. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Греческие_ученые_Возрождения (дата звернення: 03.02.2019 р.).
5. Добиаш-Рождественская О. А. Культура западноевропейского Средневековья: Научное исследование. Москва: Наука, 1987. 351 с.
6. Колпакова Г. С. Искусство Византии. Поздний период. СПб.: Азбука-классика, 2010. 320 с.
7. Конрад Н. И. Запад и Восток. Статьи. Москва: Наука, 1966. 520 с.
8. Кречмар Г. История оперы. Л.: Academia, 1925. 406 с.
9. Куш Т. В. На закате империи: интеллектуальная среда поздней Византии. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2013. 456 с.
10. Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения. Москва: Мысль, 1978. 623 с.
11. Медведев И. П. Византийский гуманизм XIV-XV вв. СПб.: Алетейя, 1997. 341 с.
12. Мейендорф И. О византийском исихазме и его роли в культурном и историческом развитии Восточной Европы в XIV в. Труды Отдела древнерусской литературы. Ленинград: Наука, 1973. Т. 33. С. 291-305.
13. Михалицын П. Е. От Мельпомены ко Христу: судьба античного театра в Византии. Византийская мозаика: сб. публичных лекций Эллина-византийского лектория при Свято-Пантелеимоновском храме. Харьков: Майдан, 2015. Вып. 3. С. 192-234.
14. Пановский Э. Ренессанс и «ренессансы» в искусстве Запада. СПб.: Азбука-классика, 2006. 544 с.
15. Рязанов П. А. Роль греко-византийских интеллектуалов в становлении итальянской гуманистической культуры в конце XIV-XV века: Автореф. дисс. ... канд. исторических наук: 07.00.03 / Нижегородский государственный педагогический университет. Нижний Новгород, 2007. 25 с.
16. Mez A. Renesans Islamu. Warszawa: PIW, 1980. 492 s.

References

1. Andreyev, M. L. (2003). Renaissance Medieval. Slovar' srednevekovoy kul'tury. Moscow: ROSSPEN [in Russian].
2. Vasyuk, G.V. (2012). Byzantium and the West in the tenth century. mena paradigm v istoriografii XIX – nachala XXI vv. (K 60-letiyu professora A. N. Nechukhrina): sb. nauchnykh trudov. Grodno: GrGU [in Russian].
3. Gasparov, M. L. (2006). Carolingian Revival VIII – IX centuries. Pamyatniki srednevekovoy latinskoy literatury. VIII–IX veka. Moscow: Nauka [in Russian].
4. Greek Revival Scientists (2019). Retrieved from https://ru.wikipedia.org/wiki/Греческие_ученые_Возрождения
5. Dobiash-Rozhdestvenskaya, O. A. (1987). Culture of the Western European Middle Ages: Scientific Research. Moscow: Nauka [in Russian].
6. Kolpakova, G. S. (2010). The art of Byzantium. Late period. St. Petersburg: Izdatel'skaya Gruppya «Azбуka-klassika» [in Russian].
7. Konrad, N. I. (1966). West and East. Articles. Moscow: Nauka [in Russian].
8. Krechmar, G. (1925). Opera history. Leningrad: Academia [in Russian].
9. Kushch, T. V. (2013). At the sunset of the empire: the intellectual environment of late Byzantium. Yekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta [in Russian].
10. Losev, A. F. (1978). Aesthetics of the Renaissance. Moscow: Mysl' [in Russian].
11. Medvedev, I. P. (1997). Byzantine humanism XIV-XV centuries. St. Petersburg: Aleteyya [in Russian].
12. Meyendorf, I. (1973). On the Byzantine Hesychasm and its role in the cultural and historical development of Eastern Europe in the XIV century. Trudy Otdela drevnerusskoy literatury. Leningrad: Nauka [in Russian].
13. Mikhailitsyn, P. Y. (2015). From Melpomene to Christ: the fate of the ancient theater in Byzantium. Vizantiyskaya mozaiка: sb. publichnykh lektsiy Ellino-vizantiyskogo lektoriya pri Svyato-Panteleimonovskom khrame. Kharkov: Maydan [in Ukrainian].
14. Panofskiy, E. (2006). Renaissance and "Renaissance" in the art of the West. St. Petersburg: Izdatel'skaya Gruppya «Azбуka-klassika» [in Russian].
15. Ryazanov, P. A. (2007). The role of the Greek-Byzantine intellectuals in the development of the Italian humanistic culture at the end of the XIV-XV centuries. Extended abstract of candidate's thesis. Nizhniy Novgorod: Nizhegorodskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy universitet [in Russian].
16. Mez, A. (1980). Renesans Islamu. Warszawa: PIW [in Poland].

Стаття надійшла до редакції 06.10.2018 р.